

TIRNOVA

Medreseleri", *TED*, sy. 4-5 (1973-74), s. 263-290; A. Popov, "Obitelite na Tsarevets prez XII-XIV v.", *Vekove*, V (1977), s. 35-40; V. A. Mutafov, "Za etničeskiya, socialniya i stopanskiya oblik na selo Arbanassi prez 17. vek", *Glasnik Etnografskog Muzeja u Beogradu*, V, Beograd 1979, s. 83-95; M. Kiel, "Zur Gründung und Frühgeschichte der Stadt Trjavnja in Bulgarien", *Münchner Zeitschrift für Balkankunde*, VII-VIII, München 1991, s. 191-218; K. Totev – I. Čokoev, "Istorija na proučavaneto na nekropol na Tamovskata tsarkva Sv. Četirideset Măceniți", *Izvestiya na Istoriceski Muzej Veliko Tarnovo*, XI, Veliko Tarnovo 1996, s. 165-174; Ayşe Kayapınar, "İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin'de Türkler", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 9, Bolu 2004, s. 117-141; Svetlana Ivanova, "Tirnova", *EP* (İng.), X, 547.

MACHIEL KIEL

TİTVÂN

(تطوان)

Fas'ın kuzeyinde
Akdeniz sahiline yakın
tarihî bir şehir.

Fas'ın kuzeyinde Akdeniz'e paralel uzanan Rif dağları sırasına ait Derse dağının eteğinde, milâttan önce III. yüzyılda Kartacalılar'ın bir ticaret merkezi olan ve daha sonra Romalılar tarafından tahrip edilen tarihî Tamûda şehrine 8 km. mesafede düz bir plato üzerinde bu platoyu yaran Martil ırmağı kıyısında kurulmuştur. Batı dillerinde Tetuan, Tétouan, Tetteguin biçiminde geçer. Arapça kaynaklarda genellikle Tittâvân şeklinde yazılmakla beraber Tittâvân (Bekrî, II, 776) ve Tittâvin (Şerîf el-İdrîsî, II, 531) olarak da kaydedildiği görülmektedir. Kelime "su kaynakları" (uyû-nû'l-mâ') anlamında olup bugün şehrin batısındaki bir mahalle Hayyûluyûn adını taşımaktadır. Tittâvân'ın kuruluşu II. (VIII.) yüzyılın ikinci yarısına kadar çıkarılmaktadır. Martil ırmağının denize döküldüğü yerdeki Tittâvân Limanı korunaklı bir limandır. Akdeniz sahiline 10 km. uzaklıktaki şehir Cebelîtarık Boğazı'na yakın stratejik bir noktada bulunması sebebiyle tarih boyunca,

bilhassa Sebte ve civarındaki sahil şehirlerinin İspanyol ve Portekizliler'in eline geçmesinden sonra ticarî ve askerî bakımdan önemli rol oynadı. Müslüman tarihçiler bu şehrin adını ilk defa İdrîsîler'in ilk dönemleriyle ilgili olarak anmaktadır. İbn Ebû Zer', II. İdrîs'in ölümünün (213/828) ardından ülkenin oğulları arasında paylaşılması sırasında Kâsım'a düşen Sebte, Tanca gibi şehirlerin arasında Tittâvân'ı da sayar (*el-Enisû'l-mu'trib*, s. 51). Daha sonra Ebû Ubeyd el-Bekrî, Masmûde'den Benî Sükeyn'in merkezi olan Tittâvân'ı dağın eteğinde bol suları ve değirmenleriyle ünlü müstahkem bir şehir diye tanıtır (*el-Mesâlik*, II, 814).

Tittâvân 338 (949) yılında Endülüs Emevîleri'nin hâkimiyetine girdi. Bölgeye sefer düzenleyen Fâtımî kumandanı Bulukkîn b. Zirî, Endülüs Emevî kuvvetleri karşısında geri çekilmek zorunda kaldı (369/979). Ardından şehir Murâbitlar'ın hâkimiyetine geçti. Sultan Tâşfîn b. Ali'nin hristiyan birliklerinin kumandanı İspanyol asıllı Reverter, Muvahhidler'in önünden kaçarken Tittâvân'a sığındı, bu sırada onu kabul eden şehir halkından 800 kişi öldürüldü (544/1150). Tittâvân, Merînîler zamanında müstahkem bir şehir haline getirildi. Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ya'kûb en-Nâsir, 685'te (1286) Câmiul-kasba denilen mevkide şehir merkezini (kasaba) inşa ettirdi. Sultan Ebû Sâbit Âmir, 707'de (1308) Sebte fethi hazırlıkları sırasında Tittâvân'da büyük bir kale yaptırdı. İslâm tarihçileri onun zamanında şehrin büyük bir imara tâbi tutulduğunu ve âdeta yeniden kurulduğunu zikreder. Kaynaklarda, Tittâvân Limanı'nda üstlenen denizcilerin Kastilya gemilerinin Akdeniz'de dolaşımını engellemeleri ve ülkesi için bir tehdit oluşturmaları gerekçesiyle Kral III. Henri'nin 1400 yılı civarında Tittâvân Limanı'na saldırdığı, bu sırada şehrin tahrip edildiği, büyük bir katliamın ardından çok sayıda müslümanın esir alındığı, bu tahribat dolayısıyla ölü bir şehir haline gelen Tittâvân'ın doksan yıl kadar ıssız kaldığı belirtilmektedir (Selâvî, IV, 89-90). Ancak Portekizli tarihçiler Gomes de Azurara ve Baltazar de Osorio, bu tahribatın 839'da (1435) Portekiz egemenliğindeki Sebte hâkiminin gönderdiği büyük bir ordu tarafından gerçekleştirildiğini, şehrin surlarının ve güvenliğini sağlayacak bütün yapılarının bu sırada yıkıldığını belirtir (Muhammed b. Azzûz Hakîm, VII, 2401-2402).

Gırnata'nın düşüşünden sekiz yıl kadar önce 888 veya 889 (1483 veya 1484) yılında Endülüs'ten Kuzey Afrika'ya göç eden kabileler Tittâvân'ı ıssız halde buldular. Onların gelişinden itibaren şehir tekrar imar edildi; Vattâsîler'in hâkimiyetindeki şehir bu sırada yeniden kuruldu. Gırnata'nın 1492'de düşmesinin ardından Runde (Ronda) ve Besta (Baza) gibi Endülüs şehrinde pek çok göçmenin Tittâvân ve civarına geldiği bilinmektedir. Bunların arasında bulunan Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ali el-Manzarî, Vattâsîler'in Şefşâven Emîri Ali b. Râşid tarafından 898'den itibaren (1493) Tittâvân'a kumandan tayin edildi. Burada kendisine katılan yerli halkla birlikte gücünü arttıran Manzarî önce şehrin imarını ele alarak Endülüs tarzı camiler ve binalar yaptırdı, şehri kale ve surlarla tahkim edip bir kale-şehir haline getirdi. Ardından Portekizliler'in elindeki Sebte ve Tanca'ya karşı seferler düzenlemeye başladı. Onun Portekizliler'e karşı elde ettiği başarılar, 1500'lü yılların başında Endülüs'ten göç etmek zorunda kalan müslümanlardan önemli bir kısmını Tittâvân'a yönlendirdi. Binalarla donatılan ve Gırnata'ya benzeyen Tittâvân bölgenin önemli şehirlerinden biri haline geldi. Buraya Endülüs yahudilerinden de gelenler oldu. Ebû'l-Hasan el-Manzarî'nin vefatının ardından yerine geçen yeğenin 924'te (1518) ölümden yedi yıl sonra şehrin yönetimi Şefşâven Emîri İbrâhim b. Râşid'in kız kardeşi Sittülhürre'ye verildi. 931-949 (1525-1542) yıllarında Sittülhürre tarafından yönetilen Tittâvân 949-975 (1542-1567) arasında tekrar Manzarî ailesinin elinde kaldı. Ardından Sa'dîler'in hâkimiyetinde bir kültür ve sanat merkezi olarak bir müddet daha barış ve sükûn içinde yaşayan şehir 1600'lü yıllardan sonra kabileler arasındaki mücadelelere sahne oldu. 1041-1051 (1631-1641) arasında Ayyâşî'nin elinde kaldı. 1642'de Dilâiyye Zâviyesi'nin, 1072 (1662) yılında Hızır b. Gaylân'ın eline geçti. 1078'den (1667) itibaren Filâlî egemenliğine girdi ve Mevlâyî İsmâil zamanında kuzey bölgesi ordu merkezi haline getirildi. 1830'lu yıllarda Fransa tarafından işgal

Tittâvân
şehrinin
bir görünüşü

edilen Tilimsân ve Vehrân halkı yoğun biçimde Tıtvân'a göç etti. 1860'ta Tıtvân'ı işgal eden İspanyollar 1862 yılında yapılan antlaşmayla şehri boşalttılar. İspanya 1913'te Tıtvân dahil bölgeyi tekrar işgal etti. Aynı yıl içinde kralın Kuzey Mağrib vekili sıfatıyla görevlendirdiği Mevlây Mehdi b. İsmâil ve ardından onun oğlu tarafından idare edilen şehir İspanya'nın Nisan 1956'da Mağrib'in istiklâlini tanımasıyla birlikte Fas'a ilhak edildi. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed er-Ruhûnî 'Um-detü'r-râvîn fî târihi Tıttâvîn, Muhammed Dâvûd Târihu Tıtvân (Tıtvân 1959) ve Abdülazîz es-Suûd Tıtvân hîlâle'l-karnî't-lâsî' aşer (Tıtvân 1996) adıyla birer eser kaleme almışlardır.

Tıtvân'da bugün daha çok Arapça konuşan Berberîler, Araplar ve az sayıda İspanyol ve yahudi yaşamaktadır. Eski şehri üç taraftan çeviren ve yedi kapısı bulunan, 5 km. uzunluğunda ve 1,20 m. yüksekliğindeki bir sur kuşatır. Tıtvân, Endülüs / Gırnata tarzı tarihî binaları ve muhteşem süslemeleriyle 1998'de dünya insanlık kültür mirası olarak kabul edilmiştir. Şehirde bir üniversite (Câmiatü Abdilmelik es-Sa'dî) ve havaalanı bulunmaktadır; ayrıca Fas'ın en zengin kütüphanelere sahip şehirlerinden biridir. Tıtvân'da deniz ticareti yanında sanayi de gelişmiştir (kâğıt, çimento sanayii). Martîl nehrinin suladığı şehrin çevresindeki verimli arazileriyle (portakal, badem ve nar bahçeleri) önemli bir tarım ticaret merkezi olan Tıtvân, Fas'ın büyük şehirlerinden olup nüfusu 2004 yılında 320.539 olarak tesbit edilmiştir. Bu nüfus 2010 yılının başlarında 352.000 civarında tahmin edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bekrî, *el-Mesâlik*, II, 776-777, 784, 814; Şerîf el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâk*, Beyrut 1409/1989, II, 531; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 222; İbn Ebû Zer', *el-Enisü'l-muğrib*, Rabat 1973, s. 51, 392-393, 407; Hasan el-Vezzân, *Vaşfü l-frikıyye*, I, 318, 322-323; Selâvî, *el-İstikşâ*, I, 172; III, 96-97; IV, 89-90, 124-125; VI, 22-23; IX, 84-94; ayrıca bk. İndeks; A. Joly, "Tétouan", *Archives marocaines*, Paris 1906, VII, 161-264; Muhammed Dâvûd, *Târihu Tıtvân*, Tıtvân 1379/1959, I, 37-129; Seyyid Abdülazîz Sâlim – Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, *Târihu'l-bahriyyeti'l-İslâmiyye fî'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Beyrut 1969, tür.yer.; G. S. Colin, "Tétuan", *IA*, XII/1, s. 202-204; Halima Ferhat, "Tıttâwîn", *El²* (İng.), X, 549-550; Ahmed Kadûr, "Tıtvân", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, Rabat 1415/1995, VII, 2399-2400; Muhammed b. Azzûz Hakîm, "Târihu Tıtvân", a.e., VII, 2400-2405; Mustafa Hâc İbrâhîm, "Tıtvân", *el-Mevsû'atü'l-Arabîyye*, Dımaşk 2002, VI, 570-571; Pervîz Emîn, "Tıtvân", *DMBİ*, XV, 562-563.

NADİR ÖZKUYUMCU

TIYERE

(bk. UĞURSUZLUK).

TİBET

Çin sınırları içinde özerk bölge.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. BÖLGEDE İSLÂMİYET

Tibet (Xizang), aslında coğrafi bir mekân (plato) adı olup bugün Çin Halk Cumhuriyeti'nin güneybatı sınırında yer alan özerk bölgenin ismidir. Yüzölçümü 2.200.000 km², nüfusu 2000 yılı sayımına göre 2.616.329 idi. Toplam nüfusları 4.590.000 (1990) olan Tibetliler'in büyük kısmı dağınık halde başka idarî bölgelerde, bir kısmı da yurt dışında (350.000'i Hindistan'da) yaşamaktadır. Tibet'in başşehri denizden 3630 m. yükseklikteki Lhasa'dır (Lasa, 2000 yılında nüfusu 109.936 idi). Diğer önemli şehirleri Xigatze (Shigatse), Gyantse, Qamdo (Chamdo) ve Nedong'dur.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

Üzerinde yer yer dağlar yükselen Tibet yeryüzünün en yüksek platosudur (ortalama 4000 m.) ve Himalaya, Karakurum, Kunlun gibi yine yeryüzünün en yüksek dağlarıyla çevrilmiştir. Everest zirvesi (8842 m.) Nepal sınırı üzerinde bulunur. Bundan dolayı bölgeye coğrafya literatüründe "dünyanın çatısı" denilmektedir. Kurak ve az yağışlı bir bölge olan Tibet'te yağışın yıllık ortalaması batıda 200 mm., güneyde 400 mm. civarındadır. Kışın şiddetli soğuk ve kar fırtınaları, yazın kum fırtınaları ile dünyanın en zor yaşanılan iklimine sahiptir; bu sebeple nüfus yoğunluğu çok azdır. Tibet platosunun kuzeyinde herhangi bir ağaçsı bitki görülmez. Yazın bir miktar ot-sarı bitki çıkar; kara arpa, buğday ve fasulye

yetişir. Doğu kısmını vahşi ormanlar kaplar. Tibet'in en büyük ırmağı dBus Gtsang bölgesinde, Himalaya ve Kailas dağları arasındaki dar uzun bir vadiyi takip ederek platonun güney kısmını doğu-batı istikametinde kesip geçen Ya Lu Gtsang Po'dur. Ayrıca buradan İndus nehrinin kaynağı olan Sengge ve Glang Po ırmakları akar. Asya'nın en büyük üç nehri olan Yangçe, Mekong ve Saluen'in kaynakları sayılan Bri Chu, Lancangjiang ve Nujiang da Tibet'in doğusundan çıkar. Tibet bir göller ülkesidir. En çok bilinen göller arasında Gnam Mtsho (Namuhu), Yar Drog Gyu Mtsho ve Ma Pham Mtsho başta gelir. Halkın kullandığı dil Çin-Tibet dillerinin Tibet-Birman grubuna dahil Tibetçe'dir. Bazı Sanskrit hece işaretleri örnek alınarak VII. yüzyılın ilk yarısında icat edilen ve sonradan üç defa düzeltilen Tibet yazısı soldan sağa doğru yazılır. Tibetliler, Budizm'in Mahayana mezhebine bağlıdır. Bütün bölgede çok miktarda Budist manastırı bulunmaktadır. İktisadî faaliyetlere hem tarım hem hayvancılık hâkimdir; tarım başlıca Ya Lu Gtsang Po havzasında yoğunlaşmıştır. Hayvancılıkta Tibet'e has, şiddetli soğuğa dayanıklı yak (bir öküz türü) ve Tibet koyunları egemendir. Yak derisinden çadır, ayakkabı ve giysi yapımında yararlanılır. Sanayi üretimi gıda, tekstil, deri, kereste, kimya, inşaat malzemeleri ve taş kömürü sektörlerine dağılmıştır. Ticaret pek gelişmiş değildir. Çin sınırlarındaki en fakir bölge sayılan Tibet her yıl hükümetin büyük miktarda yardımına muhtaç kalmaktadır.

II. TARİH

VII. yüzyılda Srong Btsan Sgam Po adında yetenekli bir kral ve onun çok bilgili veziri mGar Stong Btsan'ın gayretleriyle Sanskritçe öğrenmek üzere Hindistan'a öğrenciler gönderildi. Bu öğrenciler döndükten sonra Tibet yazısını icat ettiler, kültürel ve askerî konularda çeşitli yenilikler yaptılar. Sonuçta Tibet dönemin Asya'sın-

Potala
Sarayı –
Lhasa /
Tibet